

Bartáková, Jarmila

[Lípa, Jiří. Cikánština v jazykovém prostředí slovenském a českém: k otázkám starých a novějších složek v její gramatice a lexiku]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1967, vol. 16, iss. A15, pp. 204-206

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101110>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

u nichž je uvedeno, z kterých historických střídnic vznikly. τ , ρ , e , ν pod přízvukem dávají δ , podobně jako v centrálních rodopakých nářečích. $[q]$ a $[e]$ se vyslovují nikoliv na místech, kde etymologicky čekáme nosovku, nýbrž $[e]$ jen v koncovkách přítentu a $[q]$ v koncovce 3. plur. aoristu a imperfekta. Charakteristické je, že nosová výslovnost se zachovala jen na konci slov, nikoliv uprostřed. Ve vesnici Strižba však se místo $[q]$ vyslovuje $[a]$ na konci slova, na ostatních místech je za původní nosovku $[a]$. Kabasanov z toho vyvozuje, že Tichomir odráží poměrně nejstarší, Strižba o něco mladší fázi zániku nosové výslovnosti; ze stavu, doloženého ve Strižbě, se vyvinul stav, který je dnes v makedonských a západobulharských nářečích — $[a]$ — a z tohoto stavu stav rodopaký $[\delta]$; tato vývojová cesta je prý pravděpodobnější než přímý přechod $q > \delta$. Kabasanov však podotýká, že „různost ve dvou sousedních vesnicích svědčí o složitosti a nerovnoměrnosti cest, po kterých takovéto fonetické změny probíhají i v tak blízkých dialektech“ (s. 33). Skutečně, cesty jsou složité a soudíme, že i Kabasanovova hypotéza má určité slabiny — zejména nevysvětluje naprostou shodu střídnic za τ a ρ ve východních a severozápadních bulharských dialektech.

V tichomirském nářečí se zachovalo také y a začátek vývoje $y > \tau$ v nepřívzvučné pozici (tento vývoj v jiném rodopakém dialektu, nářečí Široké Láky, proběhl do konce). Po měkkých souhláskách pak zčásti proběhla, zčásti ne, změna $y > i$, která je jinak obecně bulharská; v okolních vesnicích je doložena pokročilejší fáze obou změn $y > \tau$ a $y > i$. Zajímavé však je, že po některých tvrdých souhláskách se v Tichomiru naopak mění $i > y$, což je jedna z forem vokálně-synharmonických tendencí, které jsou pro východobulharské dialekty typické a jejichž základní příčinou je rozvinutá korelace měkkosti všech souhlásek.

Tichomirský dialekt, jak vyplývá ze studie, má nejvíce zachovaných pádových tvarů ze všech bulharských nářečí. Některá jména rozlišují 5 pádů — nominativ, genitiv, dativ, akusativ a lokál. Jediný pád, který zmizel beze stopy, je instrumentál. Rozlišení genitivu a dativu je nejen tvarové, ale i v přeaném dodržování starých významů; dativ přivlastňovací neexistuje (arov. s. 54). To je velmi důležité, neboť genitiv a dativ začaly splývat již v nejstarším historickém období bulharštiny. Tvar lokálu se zachoval jen u mála substantiv (většinou po předložce *na*, která zde vystupuje jen v původních významech), a to jsou ještě uvedené doklady jen na lokál v sg. Ostatní pádové tvary se rozlišují i v plurálu. Zajímavé je, že genitiv plurála maskulin je bez koncovky i u původních *u*-kmenů (gen. plur. *syn*). Překvapí nás, že za existence nosových vokálů a střídnice δ za nosovku uprostřed slova zní akusativ sg. fem. *-u* (*ženu* — *ženutu*); Kabasanov soudí, že vysvětlit to není za dosavadního stavu znalosti možné. — V dialektu je trojí člen, avšak všechny formy mají „nejen určovací, nýbrž i ukazovací funkci“ (s. 48 n.) a je zajímavé, že na rozdíl od ostatních rodopakých dialektů se člen nesklouňuje (v nepřímých pádech kromě akus. fem. má koncovku plurálu *-te, -se, -ne*).

Ze slovenného systému nás nejvíce zarazí, že přes silný turecký vliv se v dialektu nevyjadřuje tzv. způsob nepřímé výpovědi; z toho soudíme, že v bulharštině je tato kategorie velmi nového data a že její existence nějak závisí na výskytu *l*-ového přičestí imperfektního, které není tichomirským dialektu známo. — Předložky, syntax a lexikální stránka dialektu jsou popsány velmi stručně; jinak to při omezeném okruhu informátorů možné nebylo. Přes tyto potíže je uvedeno 8 nářečních textů a poměrně bohatý slovník.

Kabasanovova práce zaplňuje někdejší bílé místo na mapě bulharských dialektů a proto si jí vysoko ceníme. Je škoda, že nic nevíme o bulharských dialektech na opačné straně státní hranice, kde, jak je známo, žije bulharské obyvatelstvo; porovnání by bylo záslužným přínosem.

Vladimír Šaur

Jiří Lípa: Cikánština v jazykovém prostředí slovenském a českém (K otázkám starých a nových složek v její gramatice a lexiku). Rozpravy ČSAV, řada SV, seš. 11/1965, 63 str.

Jiří Lípa se už několik roků intenzivně zabývá štúdiom jazykových problémov cigánčiny u nás. Okrem kandidátskej dizertačnej práce (*K cikánštinu nářečí v okolí Humenného*, Praha 1963, 114 str.) zostavil *Přiručku cikánštiny* (Praha, Stát. ped. nakl. 1963, 115 str.). Avšak tento raz spracová bohatý materiál (získaný priamym výskumom i konfrontáciou vlastných zistení s poznatkami v dosiaľ vydanjej literatúre) so špeciálnym zameraním na prvky, ktoré vnikli do cigánčiny z neocigánskeho jazykového okolia, v ktorom Cigáni žijú. Ťažiskom práce sú pochopiteľne importy z východoslovenského jazykového prostredia, konkrétne z nárečia v okolí Humenného (tomuto autor venoval osobitnú pozornosť už v dizertačnej práci) a len okrajovo sleduje jazyk ostatných skupín Cigánov — maďarskej (žijú usadlým životom na južnom Slovensku pod hranicou čiarou Bratislava—Trnava—Komjatice—Levice—Zvolen—Tisovec—Filakovo), rumunskej (kotlári usadení v Čechách a potulní olaskí Cigáni na Slovensku) a nemeckej (potulní — roztrúsení po celom území).

Jazyková závislosť Cigánov na necigánskom prostredí je, podľa autora, priamym dôsledkom hospodárskej závislosti a nepriamo i dôsledkom značnej diferencovanosti samotných cigánskych nárečí.

Jednotlivé prípady ovplyvnenia cigánčiny humenským nárečím rozdeľuje do 4 základných skupín.

I. Preberanie materiálových prvkov zo slovenčiny

Sem zaraďuje autor polomäkké hlásky *š, ž* — typické pre východoslovenské nárečia. Tieto hlásky sa nevyslovujú iba v prevzatých slovách, ale prenikli i do slov cigánskych, hoci čo do rozsahu výskytu v menšej miere (nájdeme ich len pred palatálnym *l* a *ň*). Rovnako pod vplyvom okolia zanikla cigánska geminácia *rr* (na východnom Slovensku chýba kvantita) a výslovnosť *š, ž* stvrdla (vplyvom prostredia i snahou oddiferencovať ich od polomäkkých hlások *š, ž*).

Z oblasti tvorenia slov sem autor radí všetky slovenské slovesné predpony. Tieto sa mechanicky pripínajú k cigánskym slovesným základom a tak ich významove modifikujú (*te muken* = pustiť, *odmuken* = odpustiť ap.) na rozdiel od staršieho, typicky cigánskeho spôsobu modifikácie pomocou prísloviak. Predpony sa využívajú obdobne ako v slovenčine i na vyjadrovanie dokonavosti slovesného deja, avšak často sa zdokonaľujúce predpony kladú aj tam, kde už dokonavý vid je jednoznačne vyjadrený. Podobne význam budúceho dokonavého času sa vyjadruje zvyčajne tvarom budúceho času dokonavých sloves a nie prítomným ako v slovenčine.

Ďalším importom z nárečia Humenného je vokatív sg. prevzatých slov — maskulín na *-us* (*dzedus, ujcus* — nominatívna forma = vokatív + *s*) a feminín na *-a* (*ceťka*). Vokatív v týchto prípadoch znie ako v okolitom nárečí — *dzedu, ujc, ceťka* ap.

Rovnako pod vplyvom prostredia začalo i cigánske zámeno *savo*, vo význame „ktorý“, priberať postupne slovenské pádové koncovky *-ho* a *-ej*. Tieto morfológické tvary sa však v cigánčine vyskytujú iba v tých frazeologických spojeniach, ktoré vznikli priamo kalkovaním zo slovenčiny; prevzaté koncovky autor vysvetľuje v takýchto prípadoch maximálnou snahou vytvoriť formálne čo možno najvernejšiu obdobu príslušných slovenských spojení [*savoho adadžive?* kolkého (je) dnes?]

Zo slovnej zásoby preberá cigánčina skoro všetky spojky a častice; možno povedať i väčšinu predložiek, hoci paralelne s nimi využíva i pôvodné staré cigánske predložky.

Zo slovenského lexika preberajú Cigáni prirodzene názvy pre kultúrne pojmy, čo logicky súvisí s ich spôsobom života; no rovnako nahrádzajú prevzatými názvami často bežné cigánske slová (napr. číslovky), ba neraz premenávajú i také pojmy, ktoré vždy boli i naďalej sú v živote Cigánov nezbytné a pre ktoré muselo existovať i pôvodné indické pomenovanie. Je zaujímavé, že sa pri takýchto bežných trvalých skutočnostiach pôvodný názov nedochoval. Napr. spojenie „je tma“ bolo substituované u všetkých nárečových skupín Cigánov; čs. skupina — *hin cma*; maď. sk. — *šettino hi* (maď. *sötét* — tmavý), olas. Cigáni — *tuňárikoi* (rum. *întuneric* = temno, tma).

II. Napodobenie štruktúrneho modelu slovenčiny

Pod vplyvom okolia bola nahradená hláska *l* pred *i* v cigánskych slovách mäkkým *l* (okrem priameho pádu pl. maskulín na *-los* a feminín na *-la* vplyvom ostatných tvrdých zakončení).

V paradigmatike dochádza k napodobeniu genitívu záporového (*la náne* = jej niet; *le čhas náne* = chlapca niet) a v podmienovacom spôsobe sloves k používaniu častice *bi* (*kerahas bi*). Podobne napodobením vzniká i (analytický) infinitív typu *te karen*.

V syntaktických spojeniach sa často vynecháva spona v prítomnom čase (*me nesvólš* = já (som) chorá), sloveso sa obyčajne presúva na koniec vety a spojkové výrazy sa pripodobňujú k slovenským (*hjába, že* = napriek tomu, že; *ča že* = lenže ap.).

Pod vplyvom slovenčiny dostávajú sa do cigánčiny Humenska i frazeologické kalky typu (*náne man kana* = nemá kedy).

III. Napodobenie významu (cigánske tvary a slová nadobúdajú nové významy)

V tejto kategórii autor rozoberá jednotlivé prípady použitia a) datívu vo význame privlastňovacom [*me leske učitelis* = ja (som) jeho (dosl. mu) učiteľ], b) 2. os. pl. vo význame vykánia a 3. os. pl. vo význame onikania (*aven ajso láčko* = buďte tak dobrý) a c) prípady kedy predložka získava nový význam (*te džan pal o dochtoris* = ísť po (význam pre) doktora).

IV. Hláskové pripodobňovanie (začiatkov) cigánskych slov ich slovenským ekvivalentom

Do tejto kategórie autor zaraďuje prípady, keď neurčité zámená a príslovky okrem vlastnej cigánskej predpony *vare-* často nadobúdajú pod vplyvom miestneho nárečia (dajaky, dajako, dakto ap.) predponu *dare-* (*vareko* alebo *dareko* = niekto). Za prevzatý pokladá i prefix *choč* (*chocko* = ktokoľvek).

Práca J. Lípu je veľmi cennou ohlázkou vzájomného ovplyvňovania jazyka jazykom. Možno povedať, že cigánčina je v tomto ohľade najtypickejším príkladom, i keď je dosiaľ najmenej prebádaná; tým viac vystupuje do popredia záslužnosť autorovho činu a na druhej strane i ťažkosti pri zbere materiálu a v otázkach metódy spracovania. Štúdia je závažným prínosom nielen pre indológiu, prípadne etnografiu a folkforistiku, ale v mnohom práve i pre všeobecnú lingvistiku.

Jarmila Píkorová-Bartáková

Albert Doppagne: Trois aspects du français contemporain. Paris, Larousse 1966, 215 pages.

M. Albert Doppagne, professeur au Centre universitaire d'Anvers et à l'Université libre de Bruxelles, divise ses réflexions dont il a déjà exposé quelques-unes dans les colonnes du quotidien belge *Le Soir*, en trois grands chapitres: celui des signes et des sons, celui des mots, celui des tours.

L'auteur souligne qu'il laisse aux phonéticiens la tâche d'étudier le problème de l'évolution des sons et de leur transformation, tandis que lui-même, il veut montrer les différences entre les formes de la langue parlée et de la langue écrite qui deviennent de plus en plus grandes. On se trouve parfois embarrassé, quand on veut écrire un mot qu'on a entendu prononcer ou qu'on emploie sans avoir vu sa forme écrite. D'autre côté, nous pouvons hésiter pour la manière de lire un mot que nous trouvons et qui nous a été jusqu'à présent inconnu. A côté des nombreux mots qui disparaissent de l'usage, il y a une quantité de mots nouveaux qui, avec une chance inégale, s'enchevêtrent dans la langue. Le langage populaire, celui des chercheurs, des techniciens et des commerçants nous fournissent bien des mots nouveaux, et les mots étrangers sont aussi des assaillants importants. Ce sont, selon l'avis de M. Doppagne, les journalistes, les auteurs des dictionnaires et les écrivains qui doivent décider du sort de ces mots nouveaux. Pour introduire un mot dans un contexte, il nous faut envisager aussi la phraséologie et la stylistique. Et, c'est „le meilleur usage“, comme dit l'auteur, qui fournit une solution définitive. L'auteur propose outre cela de soumettre même les créations de bons auteurs à l'ordre statistique.

Dans le chapitre „Des signes“, l'auteur rappelle les manques de l'alphabet qu'on avait emprunté, à l'époque carolingienne, au latin. Il aurait fallu compléter cet alphabet par des signes nouveaux pour représenter les sons français absents en latin, et supprimer ceux dont on n'avait pas besoin. De nos jours, l'orthographe complique souvent la lecture au lieu de la faciliter. La situation pourrait s'améliorer, si la phonétique avait le rôle dirigeant dans ces questions. Mais, il y a des formes d'orthographe justifiées par l'étymologie, d'autres le sont par l'aspect historique, mais il y a aussi des graphies qui ont triomphé par erreur, par ignorance et même par fantaisie. C'est pourquoi il est tout à fait nécessaire de trouver les moyens de résoudre la crise de l'orthographe française, causée par le grand écart entre les 37 sons du français et les caractères de l'alphabet. Car, à l'état actuel, un son peut être rendu par des graphies très différentes et, en même temps, un signe peut avoir plusieurs valeurs.

En parlant du „matériel de secours“, l'auteur s'occupe du rôle des accents. L'alternance vocale ou le changement de la voyelle sont sensibles surtout dans la conjugaison. Mais, on peut constater même ici, dans le système graphique actuel, quelques hésitations et erreurs. (P.e. on comprend difficilement les graphies *événement* et *avènement*.) Quant à l'accent circonflexe, M. Doppagne l'appelle „un petit monument funéraire élevé au-dessus de la ligne, à la mémoire d'une lettre disparue au cours des âges“. — Et, pour citer ici Pierre Burney (*L'Orthographe*, Paris 1962, p. 41), „dans le cas d'*extrême*, la couronne mortuaire est posée sur un tombeau vide“. Autre fois, cet accent indiquait l'allongement de la voyelle, bien oublié aujourd'hui. Ailleurs, le rôle de cet accent est diacritique. Ainsi le circonflexe peut être un signe historique, phonétique ou diacritique.

Dans le chapitre „Des mots“, l'auteur illustre par quelques exemples la place importante des homonymes dans le système du français, insistant sur ceux qui ne sont distingués que par la graphie, les „homophones“. (Cf. Walter Fischer, *Französische Homophone*, München 1964; l'auteur en a recueilli près d'un mille.) Quant aux synonymes, on peut les classer d'après les niveaux différents (p.e. le niveau affectif de l'expression, l'intensité d'action, l'échelle sociale, etc.) Le sort de certaines expressions dépend aussi des caprices de la mode. Les auteurs puisent